

CONSIDERAȚII CRITICE ASUPRA GENEZEI CIVILIZAȚIEI MODERNE ROMÂNEȘTI

Ilie Bădescu

Universitatea București

1. Observații de ordin general. Decalaje și dezvoltare ascunsă. Criterii sociologice marxiste

Problema dezvoltării unui nou tip de civilizație este necesar legată de problema „duratei forțelor productive nou create”¹ în contextul relațiilor sociale date. Într-o atare perspectivă, putem aspira la o tratare unitară alături a problemei decalajelor și „rămășițelor”², cât și a celei privind „împrumuturile”, relațiile „transferate”³, deci „rețeaua de aculturații”. Se pare că una dintre limitele analitice ale teoriilor nemarxiste (românești) a constat tocmai în abordarea *ruptă* a celor două laturi. Într-un caz a fost formulată, la noi, teoria formelor fără fond, iar în celălalt caz, teoria „interdependenței” și a sincronismului. Nici conceptul de „forme fără fond” al lui Maiorescu, nici cel de neobișnuit al lui Gherea sau de sincronism al lui Lovinescu, considerate separat, nu aveau putere analitică pentru a furniza o explicație istorico-sociologică a procesului de geneză a civilizației moderne românești. Acest proces le apărea unora ca decalaj între formă și fond, iar lui Gherea ca „întoarcere” relativă⁴, amendată de legea gravității în sfera marilor puteri capitaliste occidentale. Dar nici unii nu sesizau *legătura internă, necesitatea istorică a dezvoltării civilizației capitaliste românești*. Într-un atare context al confruntărilor privind modelul explicativ al acestei dezvoltări, se poate formula ipoteza după care dezvoltarea locală a noilor forțe productive capătă o „limitare naturală”, expresie a unei necesități interne, în măsura în care *vechile forme întrețineau conflicte sociale vechi, ascunzând astfel noua calitate* și, evident, întârziind-o, dar neanulind-o. Marx a relevat consecvent și cu genialitate caracterul „ascuns” al conflictelor între formele sociale ale practicii, în general și în particular, al conflictelor care însoțesc dezvoltarea relațiilor capitaliste. „... Lupta de clasă dintre capital și muncă, arăta Marx, rămâne pe planul al doilea (...), pe tărâm economic,

¹ K. Marx, F. Engels, *Ideologia germană*, în *Opere*, vol. 3, București, Edit. politică, 1962, ed. a II-a, p. 55—56.

² Problema „rămășițelor” este de importanță teoretică deosebită în teoria dezvoltării și acțiunii politice marxiste. Încercînd să clarifice „statutul teoretic” al „rămășițelor” („Ce este o „rămășiță?”, „Care este statutul ei teoretic? Este ea de esență psihologică? socială?”, (L. Althusser, *Citindu-l pe Marx*, București, Edit. politică, 1970, p. 29). Althusser arată că acestea sînt *realități*, care (în de esență supradeterminării. O revoluție „nu poate să modifice *ipso facto* dintr-odată (ea ar face-o totuși dacă determinarea de către economic ar fi *unica determinare*) suprastructurile existente și *ideologiile*...” (idem, p. 31). Dealtfel, problema fusese pusă de Marx care arăta că „diferitele trepte (de dezvoltare — *n.n.*) și interese nu sînt niciodată învinse, ci numai subordonate *interesului învingător* (s.n.) și vegetează secole de-a rîndul alături de acesta” (vezi, *Opere*, vol. 3, București, Edit. politică, 1962, ed. II, p. 74). Spre deosebire de sensul althusserian, la Marx conceptul de rămășiță este legat direct de un tip anumit de dezvoltare, și anume „dezvoltarea” cu caracter „local”, deci chiar de esența forțelor de producție și a relațiilor de producție și nu doar a suprastructurilor. Lucrul acesta este foarte bine lămurit de A. Pelletier și J. J. Goblot în *Materialismul istoric și istoria civilizațiilor*, București, Edit. politică, 1973, p. 102—103.

³ *Ibidem*.

⁴ Vezi C. D. Gherea, *Neobișnuita*, în *Opere*, vol. IV, București, Edit. politică, 1977, cap. III.

din cauza conflictului dintre capitalul industrial și proprietatea funciară, conflict care, în Franța, se *ascundea* (subl. n.n.), îndărătul antagonismului dintre proprietatea parcelară și marea proprietate funciară...⁵ Problema ni se pare de un interes teoretic excepțional, întrucît, așa cum reiese din textul citat, calitatea relațiilor sociale nu se manifestă nemijlocit, ci are un caracter mijlocit și „*ascuns*”. Dealtfel, în *Bazele criticii economiei politice*, Marx face o distincție fundamentală între legătura socială ca „nemijlocire simplă”, specifică formelor „arhaice” de civilizație și legătura socială ca „mijlocire relativă”, specifică formelor moderne de civilizație.

Prin urmare, ni se pare eronat să legăm decalajele unor procese de cauze externe, socotind că ele au o sursă internă; în plus, aceste decalaje nu sînt argument al preeminenței vechii calități, ci doar al caracterului *ascuns*⁶ al noii calități. Și aceasta, întrucît avem în vedere nu o etapă sau alta a procesului, ci procesul istoric în întregul său, pe întreaga sa durată și adîncime. Pe de altă parte, în raport cu particularitățile dezvoltării civilizației moderne românești, sîntem obligați ca, dezvoltînd conceptul de „necesitate istorică” a noii calități, să ne referim, deopotrivă, la relația de bază (forțe de producție-relații sociale de producție) și la relațiile de interinfluențe sau *rețeaua influențelor interne-externe* („rețeaua aculturațiilor”), la relațiile de decalaj și „deplasare socială” (imprumut), toate acestea în concepte unitar elaborate și nu implicate simplu declarativ.

În același timp, Marx leagă succesul forțelor productive nou create (noua calitate civilizatorie) de procesul de „internaționalizare”⁷ a relațiilor capitaliste. Deci universalizarea *noii calități* este un proces istoric constînd din accentuarea *diversităților naționale*, manifestarea *națiunilor* ca forme ale civilizației moderne. Prin urmare, dezvoltarea *noii calități civilizatorii* nu implică ștergerea diversității, ci tocmai accentuarea acesteia, în formele afirmării națiunilor moderne.

Manifestarea capitalismului în țara noastră ca formă particulară (*mediul istoric specific*) nu implică ideea grefării unui capitalism universal extern pe un mediu intern, istoric particular, idee care dă expresie „punctului de vedere al acțiunii reciproce”, ca *relație externă*. Aceasta înseamnă, din contră, că el se dezvoltă intern, în mod specific, iar dezvoltarea lui internă, specifică, este cel mai bun cadru pentru analiza influențelor externe. Căci, nu este vorba despre un mediu în sine, abstract, propice sau nu influențelor externe, ci despre un mediu istoric, adică despre un tip de *praxis*, de *producție socială*, care explică atît *asimilarea* noilor influențe, cît și *limitarea* dezvoltării noii calități. Numai existența acestei *producții sociale tipice* (capitalismul în naștere) exprimă asimilarea noilor influențe (amintim ideea lui Marx că soarta unei invenții și durata noii forțe productive depind de extinderea legăturilor sociale care le preiau) și numai *gradul* acestei producții exprimă limitarea dezvoltării noii calități. Deci, nici *influențele*, dar nici *decalajele* nu pot fi explicate fără a recurge la analiza procesului intern, a istoriei dezvoltării noii calități, ca *producție socială particulară*.

⁵ K. Marx, *Postfață* la ediția a II-a în *Capitalul*, București, Edit. politică, 1960, p. 49.

⁶ Nu este necesar să extindem sfera argumentelor cu privire la această idee căci este o idee deja consacrată în epistemologia marxistă a sociologiei. Lukacs o dezvoltă în lucrarea sa *Istorie și conștiință de clasă*; Gramsci, se referă la această idee arătînd că în concepția „determinismului mecanic” se „ascunde” o „voință reală” (*Opere alese*, București, Edit. politică, 1969, p. 33–34). Ideea este atît de proprie lui Althusser încît stă la baza conceptului său de „supradeterminare”. Criticînd concepția social-democraților germani din secolul al XX-lea Althusser arată că în cazul Germaniei acelei epoci, *contradicția* reală dintre capital și muncă se identifica în asemenea măsură cu împrejurările specifice Germaniei (puternic aparat de stat, protecția birocratică și militară a lui Bismarck), întrucît ea nu mai era distinctă, identificabilă, maniabilă decît prin ele și în ele (L. Althusser, *Cilindru-l pe Marx*, București, Edit. politică, 1970, p. 10–11). Tocmai într-un atare sens vom încerca să arătăm *mecanismele* și *conflictele* secundare în și prin care se manifestă noua calitate a relațiilor sociale (noua contradicție) în aria societății românești în epoca modernă. Dealtfel Althusser consideră că o contradicție fundamentată nu e niciodată simplă ci întotdeauna „specificată” de formele *suprastructurii*: „specificată de situația internă și externă (...) de trecutul național însuși, și de contextul mondial existent” (idem, p. 19). Totuși după cum se vede Althusser se îndepărtează întrucîtva de sensul dat de Marx unde *ascunderea* nu este doar efectul *formelor* ci al *conflictelor structurate* însele, așa cum am relevat.

⁷ K. Marx și F. Engels, *Ideologia germană*, în *Opere*, vol. 3, București, Edit. politică, 1962, ed. a II-a, p. 55–56.

2. Sociologia influențelor și a „rămășițelor”

2.1. Problema „rămășițelor” și a costurilor lor sociale : Contribuția lui C. Dobrogeanu-Gherea

Revenind la problema caracterului specific al genezei noii calități a relațiilor sociale trebuie subliniat faptul că fenomenul de ascundere a noii calități, caracteristica sa de „tendință ascunsă” sînt bine relevate și de Gherea, dar la el, ca și la Lenin, *ascunderea* este o consecință *preponderent* pe linia acțiunilor suprastructurale (de obscurizare deliberată a relațiilor), și nu atît a jocului conflictelor sociale de bază, ca la Marx (vezi nota 2).

Gherea demonstrează, pe urmele lui Eminescu, că aceste acțiuni suprastructurale nu sînt productive și au darul să obscurizeze procesul manifestării noii calități. La rîndul lor, contradicțiile epocii prin jocul conflictelor structurale nu se manifestau direct, ci prin intermediul unor *conflicte secundare* (cum era, de exemplu, cel dintre „ciocoli vechi și noi” în cazul nostru, la care vom reveni), căpătînd astfel un caracter ascuns disimulat. Consecințele unei asemenea situații sînt o creștere enormă a costului social neproductiv, a consumului social neproductiv al societății. Cum și de ce? Aceste procese de schimbare dezvoltă efecte nebanuite, care pot fi formulate în termeni de cost cultural și economic. În termeni de cost cultural menționăm mobilitatea socială aparentă (exprimînd creșterea enormă a pături funcționarilor), care deteriorează „cultura instituțională” (D. Găști) și antrenează costuri economice „reziduale” (vezi și ideile lui Maiorescu), iar în termeni de cost economic pot fi relevate consumurile sociale neproductive.

Noua pătură — (ciocoli noi) — este extrem de costisitoare : întîi, pentru că nu este productivă (analizele lui Eminescu prezintă o mare valoare în această direcție) și, în al doilea rînd, pentru că își elaborează modele de consum după normele introduse prin *influență* și, astfel, crește considerabil costul lor social. Cei din noua pătură nu trăiesc după norma locală (elaborată prin cooperarea cîmpurilor culturale cu cel economic), ci după norma pariziană, vieneză etc. Însăși introducerea noii norme culturale este foarte costisitoare și fără garanția amortizării.

Langeron relatează, în legătură cu schimbarea moravurilor, în perioada războaielor ruse-turce (1806—1812), următoarele : a. „În 1806 am găsit *mulle* (subl. n., I. B.) eucoane îmbrăcate oriental, case fără mobilă și soți geloși . . .” ; b. „Într-un an de zile doar, *toate* (subl. n., I. B.) doamnele moldovene și valahe au adoptat costumul european . . .” ; c. „În curînd apar în *toate* casele (subl. n., I. B.) mobile aduse cu *mare cheltuielă din Viena* (subl. n., I. B.) ; apărură servitori străini, vorbirea în franceză⁸, muzicile europene înlocuiesc meterhaneaua turcească”.

Gherea a încercat să evalueze costul direct și indirect al „rămășițelor” sociale în procesul dezvoltării ascunse a unei noi calități. El arată că cele 60 000 000 lei, spor bugetar aprobat de parlament, pentru a acoperi costul aplicării legilor agrare și asigurarea ordinii sociale, sînt echivalente cu scoaterea a 2 500 000 de suflete din starea de mizerie și foamete. La aceasta, el adaugă analiza sacrificiilor politico-sociale și morale. Deci, costul unei forme de civilizație veche — neolobagă —, în contextul afirmării unei noi calități civilizatorii, este perpetuarea mizeriei economice și morale a 2 500 000 de suflete⁹.

„Regimul nostru dublu însă, capitalisto-iobăgîst, scria Gherea, are din iobăgie dulcele avantaj al muncii silite (adică așa-zise învoite), fără dezavantajul vreunei servituți față de ea, și are din regimul capitalist absoluta libertate de exploatare a muncii libere. În schimb, clasa muncitoare, țărănească, în acest dublu regim, are din iobăgie dezavantajul muncii silite, fără să aibă avantajul obligațiilor boierești față de ea, iară din regimul capitalist are dezavantajul unei libertăți nețărîmurate de exploatare, fără să aibă avantajul unei adevărate libertăți a muncii”¹⁰.

Reținem această idee a lui Gherea, întrucît ni se relevă determinările economico-sociale ale unui tip de dezvoltare prin *intervertirea* planurilor. Într-un atare context, clasele dominante ale epocii (moșierimea și burghezia în formele ei disimulate sau manifeste) erau interesate în menținerea unui joc al conflictelor care să ascundă contradicția fundamentală a epocii, dar, în același timp, să-i perpetueze condițiile de reproducere. Ca atare, ele (aceste clase) vor fi purtătoarele unor conflicte, cărora nu le doresc rezolvarea. Dimpotrivă, modul de interpretare a situațiilor reale, de către acestea, va încorpora nevoia de disimulare, de ascundere.

Moravurile satirizate de comedile și mofturile lui Caragiale erau expresia unei *opacități* determinată de menținerea unuia dintre regimurile economice cel mai bizar, dar cu un „avantaj

⁸ Citat după P. Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, Edit. Minerva, 1972, p. 59—60.

⁹ Vezi C. Dobrogeanu-Gherea, *Cu ne costă neolobăgia și legiuirea coasocialistă de la 1907*, în *Neolobăgia*, p. 270—278.

¹⁰ C. D. Gherea, *op. cit.*, p. 82.

dublu" (capitalisto-iobăgist) pentru clasele exploatare și un „dezavantaj dublu” pentru clasele producătoare.

Societatea românească analizată de Gherea, se „întorcea” spre o cale „neoiobagă”, doar în sens relativ, fondul ei rămânând antrenat în continuare pe o cale contradictorie de dezvoltare capitalistă, limitată. Era ca și cum boierimea intensifica *constringerea extraeconomică* („regimul neoiobag”), utilizând, deci implicit, pirghii instituțional-neoiobage, pentru a accentua procesele capitaliste, mai ales pe linia capitalului comercial, care conducea agricultura moșierească spre o producție de piață, accentuând diviziunea muncii.

Întoarcerea la economia naturală, de autosubzistență, era, acum, o iluzie și acest lucru nu s-a produs. Calea capitalistă de dezvoltare a societății românești este explicată de Gherea prin factorul extern (gravitatea țării mici în orbita marilor puteri care urmau deja o cale capitalistă)¹¹. Considerăm că analizele lui Gherea, în măsura în care se întemeiază pe teza orbitării, sînt grevate, în principal, de două limite: 1) faptul că neglijează (în analizele sale mai largi — deci inclusiv dincolo de „neoiobagie”) procesul mai extins și mai profund de dezvoltare a națiunii românești, care a cunoscut oscilații interesante: a. *în momentele sale de progres*, în acest proces s-au imbinat luptele de eliberare națională cu cele de eliberare socială: este cazul anilor 1821, 1848, 1859, 1864, 1877 etc.; b. *în momentele sale latente*, în plan național, acest proces a permis o fază de recrudescență a vechiului, o dezvoltare regresivă, această realizându-se prin spoliere.

Momentul este caracterizat de contradicția între categoriile economice-sociale capitaliste și categoriile economice-sociale feudale, context în care apare paradoxul la care se referă Gherea: contradicție între categoria economică a *mării proprietății* (categorie latent capitalistă) și interesele *marilor proprietari*, care fiintau ca o categorie feudal-iobagă¹². Această contradicție era ascunsă de conflictul dintre marii proprietari și micii proprietari neoiobagizați, care, dealtfel, devine și problema centrală a epocii. Perioada aceasta e cea analizată de Gherea, adică cea cuprinsă între 1864—1910, cînd apare lucrarea sa. Ajungem astfel la formularea celei de-a doua limite a analizei sale, și anume: 2) neconsiderarea dezvoltării civilizației capitaliste ca *proces istoric global și concret*. El se oprește doar asupra momentului de dezvoltare regresivă, caracterizat prin accentuarea spoliei istorice a cuceririlor, moment în care însă, după cum arată el însuși, noile contradicții aveau o *nouă calitate*, ele fiind, în același timp, și contradicții caracteristice regimului capitalist, ceea ce, dealtfel, și justifică mișcarea socialistă a vremii. Este vorba deci de procesul istoric global și concret: *cucerirea libertăților naționale și sociale*, care va parcurge o altă mare perioadă — cea a Mărăștilor și a lui 1918, cînd apare clar că țărănimea nu este doar o clasă „fatalistă”, „resemnată” și „ignorantă”, ci una *profund revoluționară și progresistă*, cu mari disponibilități istorice. Prin urmare, fenomenul neoiobagiei este doar un aspect particular al dezvoltării capitaliste în România și tezele lui Gherea privind acest fenomen nu pot fi extrapolate la explicarea procesului istoric global al dezvoltării capitalismului. Componenta de bază a acestui proces este dezvoltarea națiunii și, ca atare, cadrul analizei sale este *sistemul acțiunii istorice* și nu doar *sistemul producției economice*, ca în schema clasică de analiză a dezvoltării capitalismului în Anglia. De la teoria neoiobagiei la teoria dezvoltării capitalismului și a civilizației moderne în România relația este aceea de la o „teorie de rang mediu” la o „teorie globală”.

Într-un asemenea context, „rămășițele” ca „reveniri”, ca „rezistente”, ca „decalaje” etc. nu trebuie interpretate ca probe că *procesele interne sînt opuse capitalismului extern*, ci ca argumente ale unei „dezvoltări limitate” a procesului capitalist propriu-zis, ca expresie deci a unei *necesități interne* și nicidecum *externe*.

2.2. Fenomenul intervertirii formelor — mecanism al dezvoltării ascunse

Problema care se pune este aceea privitoare la modul în care au reușit clasele dominante să ajungă la un astfel de regim economic-social, precum cel analizat de Gherea. Numai sistemele și mecanismele juridice, suprastructurale, în general, explică gren acest proces.

Aici sesizăm unul dintre argumentele de bază cu privire la necesitatea „internă” a dezvoltării capitalismului în aria țării noastre. Gherea, prin formația sa, înțelegea că formele capitaliste nu puteau genera singure fondul capitalist și atunci recurge la teza „orbitării”. În felul acesta, prin acțiunea convergentă a *formelor capitaliste „interne”* și a *fondului capitalist extern* s-ar fi generat regimul hibrid „neoiobag”. Lipsște, din analiza sa, tocmai acea *categorie activă internă*, care să explice procesul istoric pozitiv de producere a unor relații sociale noi și de maximă centralizare a puterii. Conform ipotezei noastre, așa cum am arătat în prima parte a

¹¹ C. D. Gherea, *op. cit.*, p. 34—35.

¹² vezi C. D. Gherea *Neoiobagia*, p. 48.

studiului, în anumite condiții istorice, procesul de apariție și manifestare a unor noi tipuri de relații are un caracter mijloc și ascuns de jocul conflictelor sociale structurale. Ca urmare a acestui joc al conflictelor, contradicția fundamentală nu se manifestă direct, nemijlocit, ci prin mijlocirea unor conflicte secundare, improprie. Or, tocmai aceste conflicte secundare funcționează, în cadrul structurii sociale, ca *mecanisme obiective de disimulare, de ascundere* a noii contradicții și a acțiunii istorice a noilor agenți sociali, în vederea cristalizării poziției lor ca poziție privilegiată. Procesul istoric de creație a noii suprastructuri, a formelor noi, este procesul prin care noua clasă la putere devine conștientă de poziția sa de clasă, de puterea sa și, totodată, înțelege că poate utiliza jocul *conflictelor secundare* pentru a-și disimula poziția și acțiunea de cucerire a privilegiilor.

Prin urmare, acest joc al conflictelor secundare și utilizarea lor ca mecanisme de disimulare a contradicției istorice fundamentale au permis claselor de la putere să-și extindă privilegiile, fără ca masele să poată reacționa, acestea fiind antrenate în zonele unor conflicte derivate, secundare. La *adăpostul* unor asemenea conflicte, „regimul dublu” își apropriează toate prghiile de putere instituindu-se, astfel, în timp, ca oligarhie burghezo-moșierească, cu o mare centralizare a puterii.

Dintre mecanismele sociale ale disimulării procesului de dezvoltare a noii calități — noua formă de civilizație —, de ascundere a ei, două merită, în principal, atenție și asupra lor se va opri analiza noastră: *mecanismul conflictului secundar, derivat și mecanismul pseudocomunității*. Aceste mecanisme ascund următoarele relații: a) prin funcționarea, *in sens sociologic*, a mecanismului conflictelor secundare, a fost afectată, prin *opacizarea socială* a contradicției fundamentale, în prima etapă a epocii moderne, țărănimea, fiind antrenată spre conflicte improprie. Acest aspect determină, în mod compensativ, în planul culturii, deschiderea spre adevărul românesc, (apariția romanului) ca mod prin care se realizează o formă a stăpînirii simbolice a proceselor social-istorice de genă a noii civilizații. Ca atare, se dezvoltă acum o nouă formă a culturii, aceea a romanului, care, dealtfel, este explicit centrată pe acest fenomen al conflictului secundar; b) funcționarea, *in sens sociologic*, a mecanismului pseudocomunității, exprimă, în cazul păturii mărginașilor din orașe, a micilor negustori, meșteșugarilor și meseriașilor, a tirgoșilor, substituirea comunității reale a familiei, vecinătății, rudeniei, prieteniei, dragostei etc., de către o comunitate falsă, goală de conținut, convențională care ascundea astfel procesul atomizării, al însingurării și izolării tipice societății capitaliste.

În general, putem sublinia că funcționarea acestor mecanisme ale disimulării au întîrziat manifestarea conflictelor epocii, orientînd acțiunea istorică a claselor și grupurilor spre rezolvarea treptată a unor conflicte derivate, ca cel dintre vechea pătură boierească și „noli ciocol”, deschizînd, astfel, mai larg, drumul manifestării relațiilor de tip capitalist.

În plus, contradicția principală a epocii istorice, cea dintre categoria economică a marii proprietăți agrare (categorie latent capitalistă) și interesele marilor proprietari, care fînțau ca o categorie feudal-iobagă, este ascunsă de conflictul dintre marii proprietari și micii proprietari, apărut ca urmare a legii rurale de la 1864. Avem aici un exemplu concludent al modului cum o contradicție, o relație nouă, o nouă calitate (ce ține de afirmarea civilizației moderne) se manifestă într-o formă veche, de tip feudal-iobag. Conflictul între marea proprietate și marii proprietari este bine sesizat de Gherea, dar analiza lui nu dezvăluie întreaga structură a intervertirii planurilor, din care derivă fenomenul ascunderii sociale a contradicțiilor reale. El conchide, doar, că aceasta exprimă efectiv contradicția între fondul neoiobag și forma capitalistă.

Pentru a lămuri aceste intervertiri, trebuie pornit de la cîteva premise, și anume: a) putem considera epoca analizată ca stînd sub semnul dezvoltării contradicției a unui nou fond, pe care-l putem denumi, cu un termen sintetic „civilizație românească modernă”; b) acest nou fond nu este efectul influențelor, a „relațiilor transferate”, ca la Gherea; c) noile forme nu sînt lipsite de fond, ca la Maiorescu, ci suferă un bizar proces de intervertire, astfel încît devin forme prin care se manifestă, în mod impropriu, fondul vechi; d) formele vechi, la rîndul lor, prin același proces de intervertire pot deveni forme prin care se manifestă fondul nou; e) în esență la un prim nivel de analiză, definim fondul prin relațiile social-economice contradictorii, iar formele prin conflicte sociale secundare specifice și putem spune că modul de a se manifesta al unei contradicții noi este un conflict secundar sau vechi, impropriu. Deci, o contradicție dată se manifestă prin conflicte improprie, nespecifice.

Există cîteva tendințe contradictorii, așa cum reiese din analizele sociologice și istorice ale epocii, și anume:

1) tendința marii proprietăți de-a deveni capitalistă, ascunsă de formele vechi în care marii proprietari persistau. Această tendință contradictorie este evidențiată de *conflictul manifest dintre ciocoi vechi și noi*, conflict care ascunde însă o contradicție mai adîncă și reală: cea dintre țărani și marii proprietari;

2) tendința micii proprietăți de a se impune ca o categorie economică capitalistă, tendință care se izbește de formele neoîobăgiei, de menținere a lucrătorilor legați de mecanismul de exploatare, practicat de către marii proprietari;

3) conflictul între marea și mica proprietate, care ascunde contradicția între muncă și capitalul comercial, care își trage sursa din agricultură.

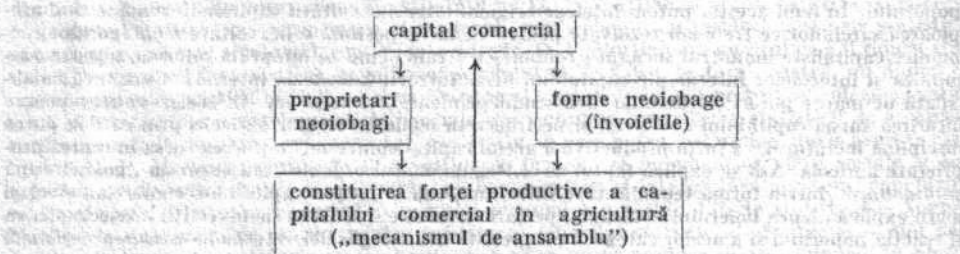
În felul acesta, reforma agrară nu mai apare doar în plan formal, ci ca un eveniment care a adâncit contradicția latentă și a dat expresie contradicției între capitalul comercial, acționând în agricultură, și lucrătorul agricol colectiv. Pe de altă parte, ea însăși se manifestă în mod contradictoriu, și anume: a) pe de o parte, ea apără lucrătorul colectiv de apropierea latentă a marii proprietăți, care este, încă, o categorie semifeudală, deschizând o cale capitalistă agriculturii; b) pe de altă parte, ea îngrădește marea proprietate de a deveni o categorie economică capitalistă, întrucât o privează de forța productivă a capitalului primitiv: lucrătorul colectiv¹³.

În același timp, legiurile analizate de Gherea, ca măsuri neoîobage, au și ele un caracter contradictoriu: a) pe de o parte, sînt o întoarcere relativă la o relație neoîobagă, împiedicînd formarea micii proprietăți ca o categorie economică capitalistă; b) pe de altă parte, ele constring lucrătorul să se pună în serviciul capitalului comercial, care acționa în agricultură, constringîndu-l să-i devină forța productivă. Prin urmare, cea mai înaintată categorie economică a ariei locale — capitalul comercial, orientat către calea capitalistă — acționa spre măsurile cele mai reacționare — cele neoîobage —, singura formă de a disciplina lucrătorii agricoli în serviciul său.

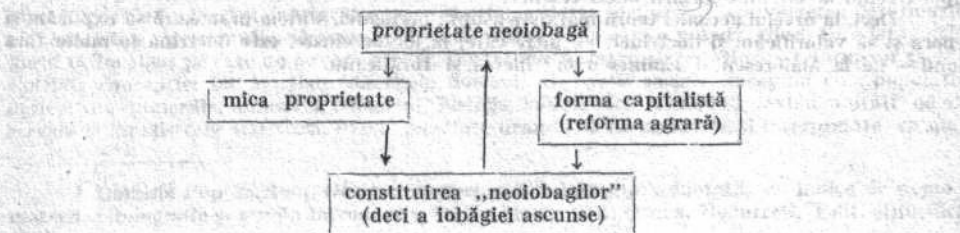
Schematizat, acest proces de intervertire ar avea forma din schemele 1 și 2:

Schema nr. 1

Modul de funcționare a capitalului comercial
în agricultură în perioada analizată de Gherea

Schema nr. 2

În felul acesta, apare un mare și straniu paradox: a) acționîndu-se spre o cale capitalistă de dezvoltare, se obțin efecte neofeudale și invers; b) acționîndu-se cu măsuri neoîobage, se obțin efecte capitaliste. Este legea dezvoltării ascunse, pe care o propunem pentru analiza primelor faze ale dezvoltării capitalismului românesc. Deci, aici, nu avem forme fără fond, ci un straniu *qui-pro-quo* — între forme și fonduri, la un fond nou corespunde o formă veche și la un

¹³ Asupra procesului istoric de constituire a „lucrătorului colectiv” ca „mecanism social” al capitalului în formă primitivă, vezi K. Marx, *Capitalul*, București, Edit. politică, 1960, p. 358—378.

fond vechi corespunde o formă nouă. Acest aspect nu a fost sesizat de teoreticienii vremii; ei au teoretizat doar o latură sau alta a contradicțiilor specifice etapei, neformulând *conceptul sintetic* al tuturor contradicțiilor epocii, singurul care permitea punerea într-o *relație obiectivă* formele și fondul epocii.

2.3. Universal și particular în dezvoltarea civilizației moderne românești

Avind în vedere concluzia la care am ajuns se poate explica ceea ce Gherea a intuit și a formulat cu privire la contradicția între marea proprietate, ca o categorie economică, și marii proprietari. Acest fapt e posibil numai întrucât marea proprietate devenea sursă a capitalului comercial, cărui îi erau indiferente, până la un punct (moment), cu ce instrument era forța de muncă agricolă constrinsă să-i devină „*mecanism de ansamblu*” (de funcționare). În al doilea rând, este surprinsă *contradicția intern-externă a capitalului în țările române*, care avea accente prevalențiale într-o anumită perioadă (1874–1907), deci circa 30 de ani, contradicție, în care forțele interne se dovedesc mai puternice și categoric mai hotărâte. Prin urmare, forțele sociale și politice interne erau deja formate în marea confruntare implicată de contradicția intern-externă a capitalului. Avem aici o altă contradicție, și anume: în măsura în care erau legate de capital, categoriile interne susțineau legile învoielilor, însă în măsura în care erau legate de interesele „capitalului național”, aceleași forțe (categoriile interne) erau interesate în legile cu caracter democratic, deci în limitarea capitalului străin și în diminuarea căilor sale de acces la sursa internă a capitalului (deci căile de scurgere a capitalului comercial). Ca atare, ele însele erau prinse într-o contradicție ireductibilă (fără războiul din 1877 și fără actul Unirii din 1918, deci fără participarea maselor). Era aceasta o contradicție ce putea fi rezolvată nu nemijlocit în sistemul producției (ca în Anglia sau Franța: cazurile economiei politice clasice), ci în mod mijlocit, în *sistemul acțiunii istorice*. Burghezia internă avea încă o serie de sarcini de rezolvat, fără de care nu se putea dezvolta pe deplin, sarcini istorice în care interesele ei coincideau cu cele ale poporului. În felul acesta, putem înțelege originalitatea dezvoltării capitaliste românești și amplasarea sarcinilor ce trebuiau rezolvate pentru ca să fie posibilă o dezvoltare a categoriilor economice capitaliste înăuntrul societății românești. Atunci când se înfăptuia reforma, aceasta răspundea și intereselor interne ale capitalului însă, întrucât burghezia internă nu era încă emancipată de marile puteri (țările erau încă semidependente), ea acționa, în același cadru, pentru întărirea sursei capitalului comercial și deci decreta legile învoielilor agricole, prin care se putea disciplina lucrătorul, ca forță productivă a aceluia capital comercial ce-și avea sursa în marea proprietate agricolă. Așa se explică faptul că „Regulamentul organic” era expresia „goanei după *supramuncă*” într-o formă feudală, care însă funcționa în corpul capitalului comercial. Același lucru explică „lenea boierului” balcanic, pe care învoielile îl scuteau de investiții intelectuale, ca și reacția poporului și a acelor categorii progresiste ale burgheziei interne la *aservirea națională* și socială. Spre deosebire de burghezia engleză, care acționa pentru lărgirea „*bazei tehnice a capitalului*” (Marx) (deci, exclusiv în spațiul producției), burghezia românească acționa pentru anularea aservirii naționale, trebuind deci, să lărgescă bazele istorice naționale ale capitalului, abia apoi trecind la sarcinile lărgirii bazei tehnice.

Deci, la nivelul actualei teorii marxiste asupra perioadei, sintem în măsură să explicăm și epoca și să valorificăm și doctrinele ei, între care, la loc de cinste, este doctrina formelor fără fond — de la Maiorescu și Eminescu la Gherea și Ibrăileanu.